

מבוא

רבים אירועי השמחה במעגל חייו של האדם. ברית מילה, בר מצוה, חתונה ושאר שמחות. מטבע היותנו יצורים חברתיים, ומתוך רצון להרבות בשמחה, איננו נוהגים לחגוג לבד, אלא להזמין מכרים, משפחה וידידים לחגוג עמנו.

חלקנו הגדול מודה על ההזדמנות לבא ולהשתתף בשמחה, אלא שלעיתים יש דבר המעיב על השמחה, עד כדי כך שגורם לחלקנו לחשוב פעמיים האם להשתתף באירוע - ההוצאה הכספית הכרוכה בהשתתפות.

מלבד הוצאות הנסיעה, כאשר האירוע מתקיים במקום מרוחק ממקום מגורינו, ישנה הוצאה נוספת – המתנה.

אם בעבר היו מסתפקים בכרטיס ברכה מושקע ומתנה צנועה, הרי שהיום ישנה ציפיה לקבלת שק מכובד. עד כדי כך, שהמתנה העתידיה כבר נלקחת בחשבון בעת תכנון האירוע. במאמר זה נראה כי לא מדובר בהמצאה חדשה, אלא במציאות שיש לה התייחסות כבר בדברי חז"ל, ונראה את התייחסות הפוסקים גם למצב בימינו.

יש לציין כי השולחן ערוך מקצר מאוד בענין, וכן אין התייחסות אצל נושאי הכלים. וזו לשון השולחן ערוך (אבן העזר ס, א):

כשנושא אדם אשה, דרך שריעיו ומיודעיו שולחין לו מעות כדי שיתחזק על ההוצאה שמוציא במשתה, ואלו המעות נקראים שושבינות. ושושבינות זו אינה מתנה גמורה, שלא שלח לו זה אלא שאם ישא הוא אשה יחזור וישלח לו כמו ששלח לו. לפיכך אם נשא זה אשה ולא החזיר לו השושבינות, הרי זה תובעו בדין ומוציא ממנו. **ויש בזה כמה חלוקים, ולפי שבזמן הזה לא נהגו לתבוע תביעה זו ראיתי שלא להאריך בזה.**

בביאור הטעם מדוע לא נוהג מנהג השושבינות בימינו, כתב **בספר המקנה** (קונטרס אחרון סימן ס) שהדבר תלוי במנהג השושבינים שהיו מעמידים לחתן ולכלה לאחר החופה:

...הרי דעיקר המנהג היה במה שהולך לאכול ולעשות שושבינות. ונראה דהמנהג הזה היה כענין שאמרו בכתובות דף י"ב בראשונה היו מעמידין להם שני שושבינים אחד לו ואחד לה כדי למשמש את החתן ואת הכלה... משמע דעיקר השושבינות היה בשביל זה כדי לאפרושי מאיסורא שאם לא ימצא לה בתולים תאסר עליו, ומפני איסור זה התקינו נמי שתנשא ברביעי... והיינו מפני שמנהג

היה לארס בשעת שידוכין דעיקר חשש איסור אם זינתה תחתיו, אבל כיוון שנתפשט המנהג ברוב המקומות שהקדושין וחופה כאחד, בטל המנהג הזה.

ידוע הדבר כי השולחן ערוך מביא רק את ההלכות הנוגעות למעשה בימינו, ואינו מביא הלכות שאינן נוהגות בזמנינו, כמו דיני טומאה וטהרה, ענייני המקדש וכד'. מכך שהביא את דברי הגמרא, שנראה להלן, נראה שהוא סובר שדין השושבינות נוהג בימינו, אלא שלא נהגו לתבוע בבית דין¹. לפי זה, אם ישתנה הנוהג – תחזור ההלכה להיות מעשית².

מקור דין השושבינות

פרק ט' במסכת בבא בתרא עוסק בדיני חלוקת האחים היורשים בממון שהגיע לידיו של אחד מהם. אחד המקרים הינו במקרה של שושבינות (פ"ד מ"ט):

האחין שעשו מקצתן שושבינות בחיי האב: חזרה שושבינות - חזרה לאמצע, שהשושבינות נגבית בבית דין. אבל השולח לחברו כדי יין וכדי שמן - אין נגבין בבית דין מפני שהן גמילות חסדים.

לפני שניכנס לפרטי הדין, עלינו להבין מהי אותה שושבינות עליה מדברת המשנה?
הרשב"ם, בפירושו לגמרא (בבא בתרא קמ"ד ע"ב ד"ה 'האחין'), כותב:

ששלח האב את אחד מבניו לשמוח את החתן ובידו דורות, **שכן דרך שושבינות נוטל דורון לשמחת חופת חברו ואוכל עמו, וזה יחזיר לו כמו כן כשישא אשה.**

מקור המילה "שושבינות" הינה מתרגום יונתן לגבי חושי הארכי, שהיה "רעה דוד" (שמואל ב' טו, לז), ומתרגם יונתן: "שושבינא דדוד".
כלומר שושבין הינו רע, חבר, ושושבינות הינה מעשה החברות, המתנות שמביא החבר לאירוע. ולא רק המתנות, אלא כל מה שעוזר לו בהוצאות החתונה, כדברי **הרמב"ם** (זכיה ומתנה פ"ז ה"א):

מנהג פשוט ברוב המדינות שבזמן שישא אדם אשה משלחין לו ריעיו ומיודעיו מעות כדי שיתחזק בהן על ההוצאה שמוציא באשתו. ובאים אותן הריעים והמיודעים ששלחו לו ואוכלין ושותין עם החתן בשבעת ימי המשתה או במקצתן,

¹ וכן כתב בספר דרישת ארי (אבן פינה על השולחן ערוך שם): "ונראה דלהכי דקדק המחבר וכתב דלא נהגו לתבוע תביעה זו אבל השושבינות וחזרתו נוהג אף בזמן הזה".

² בשו"ת שמחת כהן (חושן משפט כב) העיד שבעיר, ג'רבא, נהגו לתבוע תביעה זו בבית דין (אמנם המנהג שם היה רק בנישואי אשה ראשונה). וכן כתב ר' חיים פלאגיי (רוח חיים אבן העזר ס): "ונראה דעתה בין המון הרבה קפדי בהכי ובכן אם יבואו לבית דין בדין הוא לחייבו דכאשר עשה כן יעשה לו, הן חסר הן יתר".

הכל כמנהג המדינה. **ואלו המעות שמשלחין נקראין שושבינות**, ואותם ששלחו המעות ואוכלין ושותין עם החתן נקראים שושבינין.³

יש לציין כי המנהג היה הדדי, כדברי **הטור** (אבן העזר ס), לאחר שמביא מדברי הרמב"ם: וכשישארו גם הם הוא פורע להם מה שעשו לו ושולח לכל אחד ואחד מהם כפי מה ששלחו לו ואוכל ושותה ושמח עמהן.

במאמר זה לא נדון בהיבטים הקשורים לדיני הירושה והחלוקה בין האחים, אלא בתוקף המנהג בין חברים – האם הוא מחייב, כלומר מי שהזמין את חברו לשמור עימו בשמחתו וחברו הביא מתנה – האם מחייב להחזיר לו, ובמידה שכן – מה וכמה עליו להחזיר.

תנאים בקיום השושבינות

המשנה לעיל ציינה שהשושבינות נגבית בבית דין. בגמרא (בבא בתרא קמ"ה ע"א) מובאת ברייתא המציינת כמה הלכות נוספות הנוגעות לשושבינות:

תנו רבנן, חמשה דברים נאמרו בשושבינות: נגבית בבית דין, וחוזרת בעונתה, ואין בה משום ריבית, ואין השביעית משמטתה, ואין הבכור נוטל בה פי שנים.

מדברי הברייתא אפשר להבין שכל הדיון בנושא השושבינות הינו דיון ממוני לכל דבר. הדבר הראשון שמציינת הברייתא הוא שהשושבינות נגבית בבית דין, ומבארת הגמרא (שם ע"ב) שהטעם לכך הוא כיוון ש"כמלוה דמיא". כלומר השושבינות אינה ניתנת במתנה גמורה אלא בתורת מלוה – היא ניתנת על דעת זה שכאשר הנותן יתחתן בעצמו, מקבל המתנה יחזיר ויתן לו מתנה גם כן. וכן כתב **הרמב"ם** (שם ה"ב):

השושבינות אינה מתנה גמורה, הדברים ידועים שלא שלח זה עשרה דינרין בשביל שיאכל וישתה בזה, **ולא שלח אלא מפני שבדעתו היה שאם ישא הוא אשה יחזור וישלח לו כמו ששלח לו**. לפיכך אם נשא זה אשה ולא החזיר לו השושבינות הרי זה תובעו בדין ומוציא ממנו.

³ במאמר זה המושג "שושבינות" אינו מתייחס למה שמכונה בפי העולם "שושבינים", והם ההורים המולכים את בניהם לחופה. וכן כתב באגרות משה (נורה דעה ג, קו) כשנשאל לגבי ליווי אב גוי לבתו שהתגיירה: "ומה שהאריך כתר"ה במנהג השושבינות ודאי שהיו שושבינים מימות עולם כדברי כתר"ה, אבל מנהג שבגמרא היה בהשושבינים של רעים וחברים ולא שייך זה למה שהאבות ואמהות של החתן והכלה מוליכין את בניהן ובנותיהן וזה לא הוזכר בגמרא. אבל על כל פנים הוא מנהג בכל המדינות שההורים מוליכין בניהם ובנותיהן לחופה שגם כן אין לשנות מנהג אבותינו".

כלומר ישנה חובה להשיב לשושבין את מה שנתן. אמנם הברייתא מסייגת את הדבר, וזהו התנאי השני שמופיע – "וחוזרת בעונתה" – וביאר הרשב"ם: "כשישא זה אשה יחזיר לו שושבינותו ולא קודם". כלומר אין צורך להחזיר מיד, אלא רק כאשר חברו יתחנן יצטרך להשיב לו. ובמגיד משנה (הלכות זכיה פ"ז הי"ג) כתב שלא רק שאין לכפות להשיב לפני המועד, אלא אפילו במקרה שהמקבל רוצה להחזיר מוקדם יותר, יכול חברו לומר שאינו רוצה לקבל עתה ורוצה להמתין ולקבל רק כאשר יתחנן.⁴

בהמשך הגמרא מובאת ברייתא המוסיפה סייגים נוספים בענין החזרת השושבינות:

תנו רבנן: עשה עמו בפומבי ובקש לעשות עמו בצנעא - יכול לומר לו בפומבי אעשה עמך, כדרך שעשית עמי. עשה עמו בבתולה ובקש לעשות עמו באלמנה - יכול לומר לו בבתולה אעשה עמך, כדרך שעשית עמי. עשה עמו בשניה ובקש לעשות עמו בראשונה - יכול לומר לו לכשתשא אשה אחרת אעשה עמך. עשה עמו באחת ובקש לעשות עמו בשתיים - יכול לומר לו באחת אעשה עמך, כדרך שעשית עמי.

וביאר ביז רמ"ה את טעם הדבר:

וטעמא דכולהו הני משום רבוי שמחה ומעוט שמחה הוא. דכל היכא דעשה השושבין עמו בנשואין הראויין לשמחה מרובה, ובקש השושבין לכופו לעשות עמו שושבינות בנישואין שאינן ראויין אלא לשמחה מועטת, יכול לומר לו איני עושה עמך אלא כדרך שעשית עמי, לכשתשא אשה הראויה לשמוח בחופתה כדרך ששמחת עמי ואז אחזיר לך שושבינותך כדי שאשמח עמך כדרך ששמחת עמי. והדבר ידוע שהשמחה שנעשית בגלוי מרובה יתר משנעשית בצנוע. ושמחת נשואי הבתולה מרובה יתר משמחת האלמנה. ודעתו של אדם בנשואי אשתו שניה פנויה לשמוח עם רעיו ושוביניו יתר ממה שהיא פנויה בנשואי ראשונה... לפיכך אם עשה עמו בשמחה מרובה ובקש לעשות עמו בשמחה גרועה הימנה אינו רשאי. אבל אם עשה עמו בשמחה גרועה ובקש ממנו לעשות עמו בשמחה מעולה הימנה הדין עמו, ואין הראשון יכול לומר לו איני שמח עמך אלא כדרך ששמחת עמי.

אך לעומתו, הרשב"ם ביאר שאינו יכול לשנות בין לרעה ובין לטובה.

⁴ וגם בזה דומה למלוה, שגם שם מצינו "פעמים שאין הלווה רשאי לפרוע שלא מדעת המלוה, כגון הלווהו בישוב וביקש להחזיר לו במדבר. וזה כמדבר הוא לו, שהוא מגרע מכבודו" (לשון המגיד משנה שם).

הטור הביא את שתי האפשרויות ולא הכריע. אמנם מלשון הרמב"ם (שם ה"ד), שלא חילק בין המקרים, נראה שהכריע כדעת הרשב"ם:⁵

עשה ראובן משתה בגלוי ובפרהסיא ועשה שמעון בצנעה, או שעשה ראובן בצנעה ושמעון בפרהסיא אינו יכול לתבעו, שהרי אומר לו איני עושה עמך אלא כדרך שעשית עמי.

ויש לשאול האם בכל מקרה חייבים להשוות בין הנותן למקבל? הרי יש מקרים בהם לעולם לא יגיעו לידי שוויון, לדוגמה כשהנותן כבר נשוי ונותן מתנה לרווק שמתחתן – לעולם לא יהיה הנותן שוב במצב של נישואים ראשונים. האם במצב כזה המקבל יהיה פטור מלהשיב לו?

היד רמ"ה התייחס לשאלה זו בהמשך דבריו:

וש"מ דלא מצי איניש למכפייה לשוביניה לאהדורי ליה שושבינותיה עד שישא המשלח אשה נישואין הראויין לשמוח בהם כדרך ששמוח המשלח בנשואין הראשונה כדפרישנא. **ודוקא במידי דאפשר ליה. אבל אם היה הראשון עשיר והשני עני, אינו יכול לומר איני מחזיר לך עד שתוציא בנישואין כדרך שהוצאתי בנשואי, דאם כן אין לך עשיר שחייב להחזיר לעני שושבינות כלל.**

וכן התייחס לשאלה זו **בשו"ת שמחת כהן** (חושן משפט כב) בהסתמך על דברי הראשונים:

מיהו יש לומר דהא דיכול לומר לו איני עושה עמך אלא כדרך שעשית עמדי היינו דוקא כשאפשר לשני לישא כדרך שנשא הראשון כגון באלמנה ובתולה דגם שהוא נשוי כבר כשעשה עמו ששלח השושבינות אפשר שיתאלמן או יגרש הראשונה או ישא אשה אחרת על אשתו ברצונה או כששהתה עשר שנים ולא ילדה ויכול אז לישא אלמנה או בתולה וכן כשעשה עמו בשניה יכול לומר לו כשתשא אשה שניה וכו'. אבל כעשה עמו בראשונה והוא כבר נשוי דלא משכחת לה ביה נישואי ראשונה יש לומר דחייב להחזיר לו בשניה ואינו יכול לומר איני עושה עמך אלא כדרך שעשית עמדי דאדעתא דהכי שלח לו שושבינות כדי שיחזיר לו בשניה כיוון דלא משכחת ביה [נישואי ראשונה]. ושוב ראיתי שכן כתב בשיירי שיטה מקובצת שם בשם הרא"ם... וכה"ג כתב הרמ"ה... **הרי דבדבר שאינו בידו לעשותו אינו יכול לומר לו איני עושה עמך אלא כדרך שעשית עמדי וגם שאפשר במציאות**

⁵ והב"ח כתב שלרמ"ה הייתה גירסה אחרת בברייתא ולכן חילק בין ריבוי שמחה ומיעוט שמחה. ומכל מקום, אם הוסיף השני לשלוח יותר ממה ששלחו לו – אין בזה איסור ריבית, והוא הדבר השלישי שמופיע בברייתא לעיל.

שיתעשר מכל מקום אינו בידו וכל שכן היכא דאי אפשר במציאות שינשא כדרך
שנשא הוא וכנז"ל.

באילו מקרים חל החיוב להחזיר

אדם שגר במקום מרוחק מחברו – האם חייב לטרוח ולהגיע לחתונת חברו כדי להשיב לו את השושבינות? האם בכל מקרה שקיבל מתנה מחברו חייב לחזור ולהשיב לו בשמחתו, על אף הקושי להגיע לשם?

אומרת הגמרא (שם):

אמר רב כהנא, כללא דשושבינותא: הוה במתא - איבעי ליה למיתא, שמע קל טבלא - איבעי ליה למיתא, לא שמע קל טבלא - איבעי ליה לאודועיה, תרעומת אית ליה, שלומי משלם.

כלומר אם היה באותה העיר – חייב להגיע. שמע קול פעמוני החתונה, אף שלא היה בעיר – חייב להגיע. ואם היה במקום מרוחק ולא שמע קול הפעמונים, החתן צריך להודיע לו. אבל גם במידה ולא הודיע לו אין הוא פטור. גם במקרה שלא היה נוכח פיזית באירוע ובכל זאת צריך להחזיר את השושבינות, הרי שמנכה מהסכום את שווי הארוחה ש"חסך"⁶:

ועד כמה? אמר אביי: נהגו בני גנא, עד זוזא - אייתא בכפיה אכליה בכרסיה, עד ארבעה - משלם פלגא, מכאן ואילך - איניש איניש כחשיבותיה.

וכן פסק הרמב"ם (שם ה"ה-ה"ו):

ראובן שנשא אשה ושלח לו שמעון שושבינות ואכל ושתה עמו ואחר כך נשא שמעון כנשואי ראובן עצמן ובא ראובן ואכל ושתה עמו, או שקרא לו שמעון ולא רצה לבא, או שהיה במדינה ושמע קול טבלא במקום שאין דרכן לקרות אחד אחד אלא כל השומע יבא, ושמע ולא בא, חייב להחזיר לו השושבינות כולה, שהרי ידע ולא בא או קרא לו במקום שדרכן לקרות אחד אחד ולא בא.

לא היה ראובן במדינה מנכין לו דמי מה שאכל ושתה שמעון אצלו ומחזיר לו שאר השושבינות, וכן אם היה במדינה ולא קראהו או לא הודיעו מנכין לו ויש לו עליו תרעומת מפני שלא הודיעו.

⁶ אולי מכאן המקור למנהג בימינו, "לכסות" את עלות המנה. ונתייחס לכך בהמשך.

לפי זה יש לדון מה יהיה הדין בימינו, כאשר רגילים להזמין אנשים לאירוע, ואנשים בדרך כלל לא מגיעים ללא הזמנה. האם העובדה שאדם חייב להחזיר שושבינות שקיבל מחייבת אותו גם במקרה שלא הזמין באופן מפורש.

מקרה נוסף שהתחדש בימינו הוא אפשרות העברת המידע באמצעי התקשורת. מכיוון שהמידע עובר ממקום למקום במהירות וללא התחשבות במרחק הפיזי – אולי המרחק הפיזי אינו מהווה גורם, וברגע שאדם יודע על קיום האירוע, גם אם לא הזמין באופן אישי וגם אם הוא רחוק פיזית – מתחייב לבא ולהשיב את השושבינות במלואה. דוגמה לכך היא הזמנה שנשלחת באופן מרוכז לרשימת תפוצה במייל או בקבוצת ווטסאפ – מצד אחד, אין כאן הזמנה אישית. אך מצד שני, יש כאן מודעה כלשהי שנמסרת. התייחס לכך **ערוך השולחן** (אבן העזר ס, ז) וכתב שדווקא כשהיה בעיר ולא הזמינוהו פטור:

ולא תקשה לך למה אמרנו כשהוא בעיר והמנהג לקרות ולא קראו שפטור מכלום דוודאי כן הוא **דכשהוא בעיר ולא קראוהו הרי ביזה אותו כאלו אינו רוצה בחברתו ולמה ישלם לו**. אבל כשאינו בעיר מה שלא הודיעו הוא מפני שלא רצה להטריחו לבא ממרחק דכן דרך העולם.

האם הדין הוא רק במתנה בכסף?

אומרת המשנה (בבא בתרא פ"ט מ"ד):

אבל השולח לחברו כדי יין וכדי שמן - אין נגבין בבית דין, מפני שהן גמילות חסדים.

ודייק מכך **הרמב"ם** (שם הט"ו) שכל דין השושבינות נוהג במתנה בכסף בלבד:

וכן השולח לחברו כדי יין וכדי שמן ופירות בעת הנשואין, אין נגבין בבית דין, מפני שהיא גמילות חסדים, **ולא נאמרו דיני שושבינות אלא במעות בלבד**.

וכן כתב **הריטב"א** (שם ד"ה 'אבלי'):

פירוש ואפילו שלחם בימי המשתה והלך שם להיות שושבין, **זכל שהוא דבר מאכל ומסקה – דורון בעלמא הוא שלא על מנת לחזור**.

אך הראב"ד השיג עליהם וכתב:

וכן השולח לחברו כדי יין וכדי שמן וכי' עד אלא במעות בלבד. א"א דבר זה אינו מחזור.

וכן המאירי בפירושו למשנה שם כתב:⁷

גדולי המחברים פירשוה שאינו נאמר אלא במעות... ולא יראה לי כן אלא כך נראה לי שהשושבינות אינה אלא בדורונות שדרך בני אדם לשלחם לעשירים כגון עופות וחתוכות הראויות להתכבד מתוך שמנן ויפין ומיני תבלין ופירות המשובחים וחפצים נאים. אבל כל ששולח דרך צדקה אינו שולח מיני דברים אלו אלא יין ותבואות ושמנים וכיוצא באלו ומתוך כך אמר בהם שלא על דעת חזרה נשתלחו אלא על דעת צדקה וגמילות חסדים וכל שכן שהדין כן במעות. וגדולי המפרשים נוטים לומר ששושבינות בכל דבר הוא נאמר ולא אמרו על השולח כדי יין שאינן נגבין אלא בשולחם בשאר ימות השנה...

ובשו"ת עשה לך רב (א, כד) הכריע שאין לחלק בין כסף לחפצים אחרים, אלא הדבר תלוי במה שנוהגים לשלוח:

היסוד החשוב של "מתנת נישואין" הוא שאין זו "מתנה גמורה", אלא כעין הלואה שבאה לעזור לחתן זה "שיתחזק על ההוצאה שמוציא באשתו", ולכן "המנהג פשוט... שמשלחים לו מעות". ההדגשה על המילה "מעות". **ברבות הימים, כשנדמה היה לבני אדם שאין זה נאה לשלוח מעות, נשתנה המנהג והחלו לשלוח חפצי בית שונים, שגם בהם היה משום עזר לזוג בראשית דרכו בהקמת בית בישראל, וגם על אותה "מתנה" נראה לי שחלים דיני "שושבינות", ואין דינה כמי "ששולח כדי יין ושמן ופירות, שהוא גמילות חסדים" כדברי הרמב"ם שם בסוף הפרק. בזמנינו חזר אותו מנהג קדום לאופנה, ושוב החלו מבינים שהעזרה הגדולה והטובה ביותר לזוג, היא "מעות" ממש, והוא עושה בה כרצונו, אם לרכישת בית וריהוטו, ואם להוצאות סעודת נישואין וכדומה.**

לכן נראה שההכרעה האם להעדיף מתנה או כסף לא צריכה להיות מושפעת מדין השושבינות, שיחול עליה בכל מקרה.

⁷ וכן ניתן לדייק בדברי הרשב"ם שהסביר שהמשנה מדברת על מקרה ששלח מתנה שלא בשעת הנישואין, או במקרה שלא נכח פיזית באירוע. אבל בשעת הנישואין – אין הבדל בין כסף לכל מתנה אחרת.

למי ניתנת המתנה?

נקודה נוספת שיש לדון בה, בעיקר בימינו, היא למי באמת מיועדת המתנה? כל הדיון בגמרא הוא בענין מתנות הניתנות לחתן, לצורך הסעודה והנישואין. אך בימינו, בחלק גדול מהמקרים, המתנות אינן ניתנות לפי כבודו ומעלתו של החתן, אלא לפי כבודם ומעלתם של ההורים.⁸ האם גם במקרה כזה חל דין השושבינות או שמא כל הדיון בטל מעיקרו?

ניתן לומר שמכיוון שבמקרים רבים מתנות החתונה משמשות לכיסוי האירוע – הרי שלא משנה מי המזמין האמיתי ואת מי רוצים לכבד, המדד לגובה המתנה הוא לפי אופי האירוע, ובמלים אחרות – מחיר המנה. ותיאר זאת באופן מדויק **בשו"ת עשה לך רב** (א, כד):

מנקודת מבט יסודית זאת יוצא שכל המוזמן למסיבת נישואין (אגב, אותו בסיס קיים גם לגבי מסבות בר מצוה אף שלא נזכר זה מפורש בהלכה), בא ו"מתנתו" בידו, ומחירה וערכה הרי שהיא לפחות כמחיר אותה סעודה המוגשת לו... ופשוט שכגובה ה"מתנה" אשר הזוג מקבל כך הוא מחזיר בבוא העת, ועל פי רוב יותר, ובודאי לא פחות.

מעשה, מוזמן בזמנינו אשר הביא "מתנה" במחיר הסעודה בלבד, הרי שבא לשמוח ולשמח את בני הזוג בשמחתם, ולמעשה לא הביא כל "מתנה", ואין המקבל חייב לו אלא לבוא בשמחתו ולשלם מחיר סעודתו. אך במידה והמתנה הייתה בערך גבוה ממחיר הסעודה, אותה תוספת היא העזרה הניתנת לבני הזוג, ושעליהם להחזיר בבוא העת. לסיכום, אין "מתנת נישואין" אלא מעין הלואה בתנאים נוחים ביותר.

ולמעשה הכריע בהמשך דבריו שמחיר המנה הוא המדד לגובה המתנה:

וכל הרוצה להשתתף במסיבת נישואין שהוזמן לה עליו לכסות לפחות את הוצאות הסעודה אליה הוא מוזמן, שאם לא כן ודאי הוא שהמוזמן לא יוכל לעמוד בהוצאות הסעודה נוסף על כל ההוצאות הגדולות של עצם הנישואין והקמת בית חדש בישראל. עוד זאת נראה לי שיש להנהיג שימוש נרחב יותר במשלוח הודעה למוזמן חודש לפחות לפני מועד הנישואין (מובן שההודעה תהא מודפסת ונשלחת יחד עם ההזמנה), כדי שידע בבירור מה הוא מספר המשתתפים בשמחתו, כדי למנוע מצד אחד בזבוז בהזמנת מנות מיותרות למקרה שאין כל

⁸ וכתב המאירי שהמנהג המקורי היה ש"בני גילו" היו שולחים את המתנות. כלומר מדובר על אנשים צעירים ולא על קרובי משפחה או חברים של ההורים, שכן כל המטרה הייתה שיחזור וישמח בשמחתם ולכן מסתבר שהיו השולחים אנשים שיש סבירות גבוהה שיוכל להחזיר להם בשמחתם.

המוזמנים באים, או מאידך במקרה שבאים מוזמנים יותר מהמשוער ואין בידי המזמין לכבדם כראוי.

וכן כתב באופן עקרוני **הרב אליעזר מלמד** (פניני הלכה, ליקוטים ג' ד, טז):

ככלל נכון שהמוזמנים יתנו מתנה כספית בשווי של מעט יותר מערך המנה, וכך נוהגים רבים מבני עדות המזרח וצפון אפריקה. וכך היה המנהג הקדום בישראל, שעל ידי כך יוכלו משפחות החתן והכלה להתחזק בקיום השמחה ובעזרה לבני הזוג.

האם יש פתרון מערכתית?

לעיתים נוצר מצב בו גובה המתנה המצופה הוא מעל ליכולת המוזמן. מה יעשה במצב זה? לפי הכללים שראינו עד עכשיו, במידה ואדם יודע על קיום האירוע – הרי שעליו להחזיר מתנה בכל מקרה, וראוי שתהיה לפחות לפי עלות המנה. כלומר התחמקות מהגעה לאירוע לא תפתור את הבעיה.

האם זה המצב אותו רצו חז"ל להשיג? כוונתם הייתה כנראה ליצור מצב של עזרה הדדית בקיום אירועי שמחה, ולא ליצור מעמסה ונטל על גבי אנשים המוזמנים לאירועים ורק מחפשים דרכים כיצד להתחמק מהם.

האם הפתרון הוא בקיום חתונות מעטות משתתפים? ביטול אירועים יוקרתיים? האם יש להסתפק בכיבוד סמלי באולם בית הכנסת?

ישנן קהילות מסויימות שאכן נקטו בפתרון זה. בקרב חסידויות וקהילות מסויימות מקובלות תקנות מחמירות בענין כמות המוזמנים ואופי האירועים השונים.⁹

הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב שם) סבור שלא זה הפתרון:

מה יסוד יש לבטל מסיבות נישואין הנעשות ברוב פאר והדר, כשכל מוזמן בא ו"מתנה" בידו, שהיא מחיר סעודתו לפחות, ולמעשה אין המזמין משלם עבורו מאומה, וכל שכן אלה אשר מביאים מתנת נישואין שערכה גבוה ממחיר הסעודה, שנמצאו מעניקים לבני הזוג הלואה בתנאים הנוחים ביותר.

⁹ יעויין במאמרו של בצלאל לנדוי, "תקנות נגד המותרות", שם הוא מונה תקנות שונות לאורך ההסטוריה שנתקנו כנגד גינוני מותרות שונים במלבוש, אוכל וכד'. בין שאר התקנות, ישנן גם כאלו המתיחסות לאופי האירועים השונים. אמנם נראה שמטרת התקנות הייתה בעיקר למנוע התערות בגויים ומניעת בזבז וחיי מותרות.

מן הראוי להוסיף, שמסיבות אלה מאפשרות פרנסה קבועה ומסודרת למאות משפחות, החל ממייצרי ומשווקי היצור החקלאי ועד למלצרים ומגישים, ומה צורך להכרית ענף פרנסה ההולך ומתפתח מיום ליום.

נוסף לכך, למעלה מכל ספק ערב חגיגי זה מוסיף שמחה רבה לזוג ובני משפחותיהם, קרוביהם וידידיהם, וירבו שמחות בישראל... **הפתרון איננו בביטולם של עצם המסיבות, ועל כל פנים לא לכך התכוונו המציעים להצניע לכת במסיבות נישואין.**

הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה שם) הציע פתרון אחר:

אמנם כאשר מפריזים בעלויות החתונה נותר קושי אצל חלק מהמוזמנים לשלם את מחיר המנה, ובמיוחד כאשר מדובר במשפחות ברוכות ילדים. **לפיכך, במשפחות שכך מקובל, על המוזמנים שמתקשים להעניק מתנה כספית בשווי המנה לומר לפני החתונה לבעלי השמחה שלא יוכלו לבא, מפני שלא יוכלו להעניק מתנה כמקובל. ורק אם יפצירו מהם לבא בכל זאת, יבואו ויתנו כפי שיוכלו.**

לענין קביעת תקנות מחייבות, כותב הרב מלמד (חתונה צנועה – לא בכל מחיר, רביבים):

כדי לקיים את המצווה בהידור הראוי אין צורך להפריז בהוצאות, שכן אפשר לקיים חתונה שמחה במחיר נמוך בהרבה מהמקובל כיום. לפיכך ראוי לעודד את הציבור לקיים חתונות שמחות וצנועות, כל אדם וכל חוג יחסית למצבו, באופן שסעודת החתונה תהיה יותר חשובה ומכובדת מכל שאר הסעודות שבימי חייהם, אבל לא בהפרזה שנועדה להתפאר ולהתגאות. וכן ראוי לשכנע את מי שמצבם הכלכלי רעוע, שאף אם הם משתייכים לחוג מבוסס יותר, שיקימו חתונה לפי יכולתם, וישמרו את הכסף המועט שבידם לדברים נחוצים יותר, כמו עזרה לזוג הצעיר בלימודים וקניית בית ורהיטים.

חוג סגור יכול, בהנהגת גדוליו, לקבוע בזה תקנה, והדבר יכול להועיל לו. אבל לכלל הציבור, שהוא מגוון מאוד, אין ראוי לקבוע תקנה שתחייב עשירים כעניים, ספרדים כאשכנזים.¹⁰

¹⁰ בין הסיבות להתנגדותו לקביעת תקנות הוא מציין כי אנשים עשירים החיים ברמת חיים גבוהה ומוציאים כסף על מותרות – אין ראוי שיחסכו דווקא כשמדובר בסעודת מצווה כחתונה. ועוד, ישנם מקרים בהם מדובר בבן יחיד שהוריו שמחים וזו ההזדמנות היחידה שלהם לשתף אחרים בשמחתם. בנוסף יש להתחשב גם בנורמות חברתיות ומשפחתיות מסוימות על מנת להימנע מעגמת נפש ופגיעה ברגשות אחרים.

סיכום

פתחנו בביאור מושג השושבינות ותרגומו למצב הקיים בימינו – מצב בו אנשים מזמינים לאירוע ומצפים לקבל בתמורה מתנה, לפחות בגובה המתנה שהם העניקו בעבר או בגובה עלות המנה.

ראינו שמצב מעין זה היה קיים כבר מימים ימימה, וגדולי ישראל התייחסו אליו. קשה להציע פתרון אחד לכלל הציבור, שכן אופי האירועים משתנה מאוד בין האנשים, ולא תמיד ישנה הלימה בין אופי האירוע שאדם עושה, ומקבל מתנות בהתאם, לאופי האירוע שעושה אחר כך חברו ומצפה למתנה בהתאם.

ככלל, ניתן לומר שכיום ישנה נורמה מקובלת של כיסוי המנה. הנורמה מוכרת לכולם, ולכן נראה שיש לעמוד בה ולתת מתנה בהתאם.

אמנם, במקרים בהם הדבר יוצר קושי גדול, או עלול לגרום למצבים בלתי נעימים ואף למריבות והצטברות כעסים ומתחים בין משפחה או חברים – **טוב יעשו כל הצדדים אם יזכרו וישננו לעצמם שמטרת האירוע הינה לשמוח ולשמח את בעלי השמחה, ולא עשיית רווח כלכלי**, ועל פי זה יבחרו את מי להזמין, באיזה אירועים להשתתף בפועל, ומה גובה המתנה שיתנו.